

Molla Halil Es-Si‘irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcü’l-Enam Adlı Eseriyle Sınırlı)

Yrd. Doç. Dr. Cüneyt GÖKÇE*

Özet

18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Molla Halil es-Si‘irdî, çeşitli ilimlerde eser yazmış ve temel dinî meselelerde görüş beyan etmiş önemli bir şahsiyettir.

Bu çalışmada es-Si‘irdî’nin, hayatı ve eserleri tanıtılmaya gayret edilmiş ve bilhassa günümüzde çok önem arz eden tekfir konusu ile ilgili görüşleri Nehcü’l-Enam adlı eseri esas alınarak tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Çalışmanın sonucunda Molla Halil es-Si‘irdî’nin Tefsir, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf, Nahiv, Sarf, Mantık, Münazara ve daha pek çok alanda eser yazdığı tespit edilmiş ve ümmeti tekfirden şiddetle sakındırdığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: es-Si‘irdî, Molla Halil, Nehcü’l-Enam, tekfir

Abstract

Mullah Khalil al- Si‘irdî, who lived at the end of the 18th century and at the first quarter of the 19th century, is an important personage who has written books at various fields of science and expressed views about basic religious matters.

In this study it has been attempted to introduce the life and works of es- Si‘irdî’n’s, especially his views regarding “takfir” based on his famous work ”Nahj al Anam” , which is of special relevance in our day.

In conclusion, it has been observed that Mullah Khalil al- Si‘irdî’n had written extensively on Interpretation of Quran, Islamic Jurisprudence, Islamic theology, Sufism, Grammar, Logic, Discussion and, many more subjects and he had vigorously shunned the Islamic Community from “takfir” (excommunication).

---

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı.

Key words: al-Si'irdî, Mullah Khalil, Nahj al-Anam, takfir (excommunication)

1. Hayatı ve Eserleri

1.1 Hayatı

1.1.1 Doğum Yeri ve Tarihi

Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid el-'Umeri es-Si'irdî el-Hizanî. Bitlis'in Hizan ilçesinin Süttaş (Gulpîk) köyünde 1164/1750'de doğdu.¹ ez-Ziriklî ise Molla Halil'in doğum tarihini 1168/1753 olarak vermektedir.² es-Si'irdî'nin hayatı hakkında en geniş malumatı veren Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* isimli eserini *Tabakatu'l-Müfessirin* adlı eserinde kaynak veren Ömer Nasuhi Bilmen'in, Molla Halil'in doğum tarihi konusunda bilgi vermemesi dikkat çekicidir.³

Kaynaklarda Molla Halil'in doğum tarihi hakkında söz konusu olan ve birkaç seneyi geçmeyen farklılık⁴ normal karşılanmalıdır. Bununla beraber Molla Halil'in beşinci göbekten torunu olan Şeyh Fudayl'ın; dedesinin hal tercümesi hakkında kaleme aldığı yazma eserde ve diğer bazı kaynaklarda verilen 1164/1750 doğum tarihi kanaatimizce doğru olmalıdır.⁵

1.1.2. Tahsili ve Hocaları

Molla Halil'in ilk hocası ilmihal bilgilerini aldığı babası Molla Hüseyin b. Molla Halid el-Kolâtî kabul edilmektedir. Nesebi Hz. Ömer'e ulaşan Molla Hüseyin, çocuğunda bulunan üstün kabiliyeti fark etmede gecikmemiştir.

Molla Hüseyin çocuğunu Gulpik'te kendisinin de hocası olan Sofi Hüseyin el-Karasevi'ye teslim etmiş ve es-Si'irdî bir sene içinde Kur'ân-ı Kerim'i tecvidiyle beraber öğrenmiştir.⁶

¹ Şeyh Fudayl Sevgili, *Tercemetu Hali Ceddina'l-A'la Molla Halil es-Si'irdî*, 1400/1980, vr. 46a. (Bu eser, sonraki dipnotlarda "Ş. Fudayl, Terceme" şeklinde ifade edilecektir.

² Hayrettin ez-Zirikli, *el-Â'lam*, Beyrut, 1993, II, 317.

³ Bkz. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, 1334, II, 38; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatu'l-Müfessirin*, İstanbul, 1974, II, 741.

⁴ Halil b. Hüseyin doğum h. 1167 (bkz. Abdulkerim Muhammed b. El-Müderriş, *Ulemauna fi Hidmeti'l-İlmi ve'd-Dîn*, s. 193.).

⁵ Ş. Fudayl, Terceme, vr.46a; *İslam Alimleri Ansiklopedisi* (heyet), Molla Halil Siirdî maddesi, XIX, 126; *Evlialar Ansiklopedisi* (heyet), Molla Halil Siirdî maddesi, VIII, 292.

⁶ Ş. Fudayl, Terceme, vr. 45b; *Evlialar Ansiklopedisi*, VIII, 293.

Molla Halil daha sonra Hizan âlimlerinden fıkıh ilmini tahsile başlamış, Molla Abdurrahman el-Belâkî'den Şafi'i mezhebi fikhını konu edinen Kadı Yusuf el-İrdebili'nin "*el-Envâr*"ını ve Hafız Şirazi'nin "*Divan*"ını okumuştur.¹

Bilahare Bitlis'te Molla Ramazan el-Hazvînî'den bir süre sarf bilgisini alan Molla Halil, bir müddet Siirt'in Tillo ilçesinde bulunan halasının beyi Molla Ahmed el-Hafız'dan da ders almıştır.²

Tekrar Hizan'a dönen es-Si'irdî, Molla Abdulhadi el-Arvasi'den mantık ilminden "*Mukaddimat'ın* tamamını, Hoşab'ta hocası Molla Hüseyin el-Hoşabi'den "*Şerhu'ş-Şemsiye*" ve haşiyelerini kıraat etmiştir.³

Buradan Cizre'ye giden es-Si'irdî, Şeyh Ferruh'tan "*Şerhu Akaidi'n-Nesefti*" ve haşiyelerini okuduktan sonra Hoşab'a dönerek Molla Hasan el-Bizeni, Molla Abdusselam ve Molla İsmail'den "*Muhtasaru'l-Ma'âni*"yi ve Molla Hasan'ın yanında da "*Yusuf ve Züleyha*"yı okumuştur.⁴

Sonra şu anda Irak sınırları içinde bulunan 'İmadiye kasabasına giden es-Si'irdî, Molla Yahya el-Mervezî'nin yanında "*el-Fenârî*", "*Kavl-ı Ahmed*"⁵ haşiyelerini, "*İsamu'l-Vad'*"⁶ ve "*Risaletu'l-İsti'âre*"⁷ ve haşiyelerini okumuş, bir taraftan ders alırken diğer taraftan da hocasının takrirlerini tedvin etmiştir. Kaynaklara göre son olarak da bölgenin Reisu'l-Uleması ve 'İmadiye müftüsü Molla Mahmud'un yanında hüküm ile ilgili kitapları ve "*Minhacu'l-Usûl*"u okumuş ve hocasından ilim icazetini almıştır.⁸

1.1.3. Olgunluk Devri ve İlme Hizmeti

Bölgesinde ilimde şöhret bulmuş birçok âlimden ders alarak mezun olan es-Si'irdî, Hizan'da Meydan Medresesi'nde ilim talebelerine ders vermeye başlamıştır. Onun Hizan'daki talim ve tedris hayatı yaklaşık beş sene devam etmiştir.⁹

Babasının isteği üzerine Siirt'e yerleşen es-Si'irdî, Medrese-i Fahriye'de yaklaşık otuz sene talim ve tedris hayatını sürdürmüştür.¹⁰ Bu

¹ Ş. Fudayl, Terceme, vr. 45b; *Evlialar Ansiklopedisi*, VIII, 294.

² Ş. Fudayl, Terceme, vr. 46a.

³ Ş. Fudayl, Terceme, vr. 46a; *Evlialar Ansiklopedisi*, VIII, 295.

⁴ Ömer Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, s. 8; Ömer Pakiş, "Molla Halil", *DİA*, XXX, 251.

⁵ Medrese öğrencilerinin mantık ilminde okuduğu sıra kitapları (MCG).

⁶ Medrese öğrencilerinin vad' ilminde okuduğu sıra kitabı (MCG).

⁷ Medrese öğrencilerinin istiare ilminde okuduğu sıra kitabı (MCG).

⁸ Ş. Fudayl, Terceme, vr. 46b; *Evlialar Ansiklopedisi*, VIII, 295.

⁹ *Evlialar Ansiklopedisi*, VIII, 295.

¹⁰ *Evlialar Ansiklopedisi*, VIII, 295.

süre zarfında bir taraftan binlerce talebeye ilim öğreten es-Si‘irdî, diğer taraftan da eser te’lif etmekle meşgul olmuştur.

Es-Si‘irdî ayrıca kendi çocuklarına da ders okutmuştur. Bunlardan isimlerini tespit edebildiklerimiz şunlardır: Molla Mahmud, Molla Abdullah ve Molla Mustafa. Bunların dışında bölgede ün yapmış ve ilmin yayılmasına hizmet etmiş Halenze Köyünden Molla Ali, Tillo’dan Şeyh Hamid ve Şeyh Hasan, Molla Muhammed el- Hazvini, Molla Ebubekir es-Sihri, Molla Mahmud b. Molla Ebubekir es-Sihri, Molla Mahmud b. Molla Arab es-Si‘irdî vb. birçok kişi, es- Si‘irdî’nin yetiştirdiği âlim zatlardır.¹

1.1.4. Vefatı

Es-Si‘irdî’nin doğum tarihinde olduğu gibi vefat tarihinde de kaynaklar arasında farklılık vardır. Kaynakların çoğunda es-Si‘irdî’nin 1259/1843’te Siirt’te vefat ettiği belirtilmektedir.²

Dedesinin doksan altı sene yaşadığını ifade eden Şeyh Fudayl’ın da kabul ettiği 1259/1843 tarihi³, kanaatimizce doğru olmalıdır. Kabri Siirt’te olup, şehrin doğusundaki hafif yüksek bir tepe üzerinde bulunmaktadır.

1.1.5. Yaşadığı Bölgedeki İlmî Durum

Es-Si‘irdî’nin yaşadığı dönem olan XVIII yüzyılın son yarısı ile XIX. yüzyılın ilk yarısında hem merkezî hem de kırsal yerlerde medreseler bulunmaktaydı. Merkezdeki medreseler büyük, kırsal yerleşim bölgelerindekiler ise küçüktü. Özellikle köylerde camilerin bitişiğinde “hücre” diye isimlendirilen ve bir ya da birkaç odadan meydana gelen medreseler vardı. Bu medreselerdeki müderrisler aynı zamanda köyün imam-hatipliğini de yapıyordu.

Merkezdeki bir kısım medreselerin harcamaları devlet tarafından karşılanıyordu. Bazılarının ise özel vakıfları vardı ve bunların bütün masrafı bu özel vakıflar tarafından temin ediliyordu. Özellikle köydekilerin giderleri ise cami giderleriyle beraber halk tarafından karşılanıyordu.⁴ İşte es-Si‘irdî bu tür medreselerde talebe okutmuş ve yetiştirmiştir.

Öğrenci medreselerde uzun bir müddet sadece dini ilimleri (ulum-u ‘aliye) ve dini ilimlerin tahsilinde gerekli olan alet ilimleri (ulum-u âliye)’ni (sarf, nahiv, ma’âni) okuyordu. Öğrencinin zekâ ve kabiliyetinin de etkili

¹ Ş. Fudayl, Terceme, vr. 45b.

² ez-Zirikli, *el-Â‘lam*, II, 317; Ş. Fudayl, Terceme, vr. 46a; *Evlialar Ansiklopedisi*, VIII, 293.

³ Ş. Fudayl, Terceme, vr. 46a

⁴ Bkz. Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 1991, s. 229-232.

olduğu bu süre on-on beş sene arasında değişiyordu. Yaş ve seviye ile sınırlandırmış bir tahsil yoktu.

Bu medreselerden mezun olanlar bugünkü manada, yükseköğrenim diploması işlevini gören bir icazet almaktaydı. İcazet alan ve artık müderrislik unvanını kazanan öğrenci kabiliyetine göre merkezdeki büyük bir medresede veya kırsal bölgede bulunan ve merkezdekine nisbetle daha küçük olan bir medrese de görev alırdı. Kırsal bölgelerdeki medrese müderrisliği genellikle imam-hatiplikle birlikte yürütülüyordu ve müderrislerin ihtiyacı cami, medrese ve öğrenciler de dâhil olmak üzere köylüler tarafından karşılanıyordu. Seviyesini ilerletebilen müderrislerin büyük medreselere geçmeleri ise mümkün olabiliyordu. Bu icazetnamelerde kimin kimden icazet aldığı belirtilmekte ve bu silsile genelde büyük bir âlime kadar uzanmaktadır.

Şimdi es-Si'irdî'nin yaşadığı dönemde bölgedeki medreselerin ders programı üzerinde kısaca durmak istiyoruz:

Medrese öğrencisi önce Kur'an-ı Kerim'i öğreniyordu. Kuran'ı okuduktan sonra öğrenci Şafi'î fihkindan “*Gâyet*” diye bilinen *Ebi Şüca*'ın *el-Gayet ve't-Takrib* isimli kitabını okurdu. Sarf ilminden; “*Emsile, Bina, Maksud ve İzzî*” kitaplarını bitiren öğrenci, nahiv ilminden; “*Avâmil-i Cürcani, Terkib, Zurûf ve Şerhul-Muğni*” kitaplarını kıraat ederdi. Bu kitapların yanında öğrenci genelde Nevevi'nin “*el-Minhâc*” isimli fıkıh kitabını da okurdu. Bu merhaleden sonra öğrenci, sarf ilminden “*İzzî*”nin şerhi *Sa'dini (Sa'du'd-Din)* isimli kitabı okur; nahiv ilminden ise “*Hallü'l-Me'âkid*”, “*Netâic*” veya “*Elfiye*”nin şerhi “*İbn Akil*” ya da *Suyuti*'nin “*el-Behcetü'l-Mardiyye*” ve “*Kâfiye*”nin şerhi “*Molla Cami (el-Fevdidu'd-Diyaiyye)*”yi okurdu. Bu kitaplarla beraber genelde “*Tefsiru'l-Celâleyn*” ve eş-Şirbini'nin “*Muğnil-Muhtac*” isimli fıkıh kitabı okunuyordu.

Bu kitaplarla Arapça grameri (sarf ve nahiv)'ni öğrenen talebe, mantık ilminden; “*Muğni't-Tullab*”, “*Şerhu's-Şemsiye*” ve “*Fenâri alâ Kavli Ahmed*” isimli kitapları, “*vad*”¹ ilminden Seyyid Hafız'ın “*el-Haşiyetu'l-Cedide ala Ali Kûşi*”yi, “*münazara*”² ilminden “*Abdülvehhab ale'l-Velediye*”yi, “*isti'are*”³ ilminden “*Şerhu 'İsamiddin ale'l-Feride*” kitabını okurdu. Bunların yanında genelde tefsirden Kadı Beyzavî'nin “*Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*” ve Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud Zemahşeri'nin “*el-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzil*” isimli tefsir kitapları

¹ Kelime ve terimlerin ifade ettikleri mananın gerekçesini ve mantığını açıklayan ve konu edinen bilim dalı.

² Yapılan tartışmalardan faydalı sonuçlar çıkarma ve galip gelme yöntemlerini öğreten ve konu edinen bilim dalı.

³ Teşbih ve mecaz sanatını detaylarıyla öğreten ve konu edinen bilim dalı.

okunuyordu. Son olarak öğrenci akaid ilminden Necmüddin Ebu Hafs Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin “*Akaid Metni*” ile Mesud b. Ömer b. Abdillâh Sa'diddin et-Teftezânî'nin “*Şerhu'l-Akaid*” ve Muslihuddin Mustafa el-Kesteli'nin “*Şerhu'l-Akaid*” üzerindeki haşiyesini, belağat ilminden Sa'düddin Teftezânî'nin “*Muhtasarul-Meanî*” isimli kitabını, fıkıh usulünden de Tacuddin Abdulvahhab Subkî'nin “*Cem'ul-Cevâmi'*” isimli eserini okurdu. Bütün bu kitapları okuyan öğrenci, en son okuduğu hocasından icazetname alıyordu.

1.2. İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

1.2.1. İlmî Şahsiyeti

Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla Arapça diline çok iyi vakıf olan ve aynı zamanda şair olan Molla Halil es-Si'irdî dini ilimlerin pek çok dallarında eser yazmış bir din âlimidir. Eserlerinin büyük bir kısmını nesir halinde yazan es-Si'irdî, bir kısmını ise şiir olarak kaleme almıştır. Toplam olarak yazdığı yirmi altı eserin yirmi beşinde, yaşadığı dönemde medreselerin bilim dili olan Arapça'yı büyük bir ustalıkla kullanan es-Si'irdî, medreselerin ilk basamağındaki öğrencilere yönelik olarak manzum şeklinde yazmış olduğu “*Nehcu'l-Enâm*” isimli eserini Arapça'dan ayrı olarak Kürtçe'nin Kurmancî lehçesiyle de kaleme almıştır.

Es-Si'irdî bütünüyle medreselerde okuyan öğrencilere yönelik olarak eser te'lif ettiği gibi¹, umuma hitap eden eserler de yazmıştır². Müellifin eserleri incelendiğinde, dönemindeki medrese eğitimiyle öğrenilebilecek ilimleri en iyi şekilde öğrendiği ve öğrettiği görülecektir.

Es-Si'irdî'nin telif etmiş olduğu bazı eserleri kendisinden sonraki doğu medreselerinde ders kitabı olarak hala okutulmaktadır.

Medreselerin alet ilimlerini çok fazla ön plana çıkarması maalesef müellifin hadis, fıkıh ve kelam gibi dini ilimlerle ilgili eserlerinin yeteri kadar üzerinde durulmasını ve yaygınlaşmasını engellemiştir.

Doğu medreselerinde Molla Halil'in “*el-Kamusu's-Sâni fi'n-Nahvi ve's-Sarfi ve'l-Ma'âni*” ve “*el-Kafiyetü'l-Kubrâ fi'n-Nahv*” isimli eserlerinin çok iyi bilinmesi ve *İbn-i Hacib*'in “*Kafiye*”si yerine Molla Halil'in “*Kafiye*”si ders kitabı olarak okutulması, buna karşılık tefsir, hadis usulü, fıkıh usulü ve kelam sahasındaki eserlerinin bilinmemesi söylediğimizi destekler mahiyettedir.

¹ *es-Si'irdî, Risaletün fi İlmi'l-Mantık; es-Si'irdî, Risaletün fi'l-Mecaz ve'l-İsti'are; es-Si'irdî, Risaletün Manzumetün fi İlmi Adabi'l-Bahsi ve'l-Münazara; es-Si'irdî, Risaletün fi'l-Vad'.*

² Bkz. *es-Si'irdî, Risaletün Sağiratün fi'l-Ma'fuvvat.*

Es-Si‘irdî’nin yetiştiği çevrede maddi imkânların kısıtlı olması, Osmanlı merkezinden uzakta bulunması ve buna bağlı olarak da ilmi çevrelerle irtibatın istenilen düzeyde olmaması gibi sebeplerle medrese müderrislerinin eser telif etme geleneği nispeten zayıftı. Fakat üzümlük ifade edelim ki inceleyebildiğimiz kadarıyla es-Si‘irdî’nin kendisi bölge dışına çıkmadığı gibi, eserleri de aynı akıbeta uğramış ve müellifin yaşadığı bölge ile sınırlı kalmıştır. Müellifin eserlerinin çeşitli nedenlere bağlı olarak kütüphanelere girmemiş olması da O’nun ilim çevrelerinde bilinmesine ve araştırmacıların söz konusu eserler üzerinde çalışmasına imkân tanımamıştır.

1.2.2. Eserleri

Es-Si‘irdî’nin eserlerinin büyük bir kısmı mahtut (yazma) olup şu anda bölgedeki medreselerde okutulan “*el-Kafiyetu’l-Kübrâ fi’n-Nahvi*”, “*el-Ma’fuvvat*” ve “*Nehcul-Enâm*” isimli eserleri ise, Diyarbakırlı Ahmed Hilmi el-Koği tarafından ağırlıklı olarak 1970-1980 yılları arasında istinsah edilmiş ve tıpkı basım marifetiyle çoğaltılmıştır..

Şimdi alfabetik sırayla müellifin eserlerini tanıtmaya çalışalım:

1.2.2.1. Bâsîratu’l-Kulûb fi Kelâmi Allâmi’l-Ğuyûb (I)

“Es-Si‘irdî’nin hayatını anlatan kaynaklar yazdığı tefsirin ismini ‘*Tabsîratu’l-Kulûb fi Kelâmi Allâmi’l-Ğuyûb*’ şeklinde vermektedirler.¹ “Halbuki kendisi yazdığı tefsirin mukaddimesinde bunu *Bâsîratu’l-Kulûb fi Kelâmi Allâmi’l-Ğuyûb*’ olarak isimlendirmeyi münasip gördüğünü açıkça ifade etmektedir. Kanaatimize göre kaynakların bu eserin ismini ‘*Basira...*’ değil de ‘*Tabsira...*’ olarak göstermelerinin sebebi, büyük ihtimalle kütüphanelerde bulunmadığından es-Si‘irdî’nin tefsirini görmemiş veya bir ihtimal görmüş olsalar dahi mukaddimesini okumamış olmalarındandır. Es-Si‘irdî ve eserleri hakkında en geniş bilgiyi veren Bursalı Mehmet Tahir’in söz konusu eserin ismini ‘*Tabsira...*’ şeklinde vermiş, muhtemelen kendisinden sonraki kaynaklar da aynı bilgiyi tekrarlamışlardır.

Müellifin bu tefsiri; dikişleri dağılmış, kahverengi deri bir cilt içinde, 20x15 (14x9 cm) ebadında; 15 satır; rik’a yazı; aharlı ince 372 varaktan meydana gelmektedir. Sure başlıkları ve ayetler kırmızı mürekkeple, tefsir kısmı ise koyu kahverengi mürekkeple yazılmıştır. Sayfa kenarları haşiyelerle süslenmiştir.”²

¹ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*; ez-Zirikli, *el-Â’lam*, II, 317.

² Ömer Pakış, *Molla Halil es-Si‘irdî ve Tefsirdeki Metodu*, s. 18.

1.2.2.2. Bâsîratu'l-Kulûb fi Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb (II)

“Birincisi ile aynı isimdeki bu eser, Kehf suresine kadar olup, birincisine göre daha teferruatlıdır.

I. Cilt: 30x20 cm (23x14 cm) ebadında, 23 satır, rik'a yazı, 152 varaktan meydana gelmektedir. Bu cildin mukaddimesi, tam olan tefsirde yer alan mukaddimenin aynısıdır. Yine tam olan tefsirde olduğu gibi müellif tefsirine Bakara suresinden başlamış bulunmaktadır. Sure başlıkları ve ayetler kırmızı mürekkeple, tefsir bölümü ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Tam olan birinci tefsire göre daha geniştir. Birinci tefsirde yer almayan veya çok kısa olarak değinilen hadis, fıkıh, kelim, nüzul sebebi ve siyer gibi ilimlerle ilgili birçok mesele, bu ikinci tefsirde daha geniş bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.”¹

Kanaatimizce aynı ismi taşıyan bu iki eserden ikincisi, öncekinin şerhi veya haşiyesi olarak kaleme alınmıştır.

1.2.2.3. Diyâu Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvidi ve'r-Resmi ve Farşi'l-Hurûf

Kaynaklarda ismi geçen ve es-Si'irdî'nin tecvit konusunda manzum olarak yazdığı² bu eserine ulaşamadık.

1.2.2.4. El-Kâfiyetu'l-Kübrâ fi'n-Nahv

Yukarıda söz konusu ettiğimiz hattat Ahmed Hilmi el-Koği tarafından güzel bir rik'a yazısı ile 102 sayfa olarak yazılmış ve tıpkı basım olarak çoğaltılmıştır. Kitap; isim, harf ve fiil olmak üzere üç ana başlıktan meydana gelmektedir. İbn Hacıb'in *Kâfiye*'sine göre konuları daha geniş bir şekilde ele alan bu eserde es-Si'irdî, bazı bölümlerini şiirle izah etmeye çalışmaktadır.

Ayrıca kitabın hamişinde “*el-Kafiye*”nin şerhi “*el-Kamus*”tan bazı alıntılarını görmek mümkündür. Eser Harf bölümü ile son bulmaktadır.³

1.2.2.5. El-Kâmusu's-Sâni fi'n-Nahvi ve's-Sarfi ve'l-Ma'âni

Nahiv, sarf ve ma'ani ilminin konularını geniş bir şekilde inceleyen ve 380 varaktan meydana gelen bir eserdir. Kitabın isim, fiil ve harf bölümlerini inceleyen kısmı, yine es-Si'irdî'ye ait olan ‘*el-Kâfiyetu'l-Kubrâ*’ isimli eserin şerhidir. Müellif eserin nahiv, sarf ve harf kısmını

¹ Ömer Pakiç, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, s. 21.

² Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 38; *Evlîyalar Ansiklopedisi*, VIII, 296.

³ Bkz. *es-Si'irdî, Kafiye*, 101.

oluşturan bu bölümlere ma‘ani¹, bedi² ve beyan³ bölümlerini de ilave ederek bu değerli eserini meydana getirmiştir.

Daha sonra, Osman İbn Hacib el-Hemam’ın nahiv ilminde yazdığı ‘*el-Kafiye*’ ile sarf ilminde yazdığı ‘*eş-Şafiye*’ isimli eserlerinin aslında sahalalarında çok güzel olduklarını fakat kısa olmaları nedeniyle istenilen faydayı sağlayamadıklarını belirten müellif bu konuda ‘*el-Cami*’, ‘*İsamu’l-Haşiye*’, ‘*İsamu’ş-Şerh*, *Abdulğafur ve el-Kamus*’ gibi halk arasında mütedavil olan eserlerden de faydalanarak bir eser meydana getirmek istediğini belirtmektedir. Adı geçen eserde: “Talebenin aradığını bir kitapta bulmasını sağlamak için ma‘ani, bedi ve beyan ilminin genel konularını da bu kitaba ilave etmeyi düşündüğünü” söyleyen es-Si‘irdî, nahiv ilminin önemini izahla asıl konuya girmektedir.”⁴

1.2.2.6. Kitabun fi Usuli’l Fıkhi’ş-Şafi’î

“Es-Si‘irdî’nin Şafi’î mezhebinin fıkıh usulü hakkında yazdığı 90 varaklık yazma bir eserdir.

Müellif İslam coğrafyasında fıkıh usulü konusunda yapılan çalışmalar hakkında kısa ve öz bilgi vermektedir. Kitap bir mukaddime ve yedi baktan meydana gelmektedir. Mukaddimede Usulu’l-fıkıh, fıkıh, hüküm vb. kavramları izaha çalışan es-Si‘irdî; birinci bapta Kur’an’ı; ikinci bapta Sünneti; üçüncü bapta İcmâ‘ı; dördüncü bapta kıyası; beşinci bapta âlimlerin çoğunda ihtilaf ettikleri delilleri; altıncı bapta te‘adül ve tercih sebeplerini; yedinci bapta ise icthad, taklid ve edebu’l-fetvayı ele almaktadır.”⁵

1.2.2.7. Kitabun fi Usuli’l-Hadis

Kitaba ulaşmamız mümkün olmadı, Ancak, es-Si‘irdî’nin torununun torunu Şeyh Fudayl, büyük dedesinin hayatı hakkında yazdığı eserin ilgili bölümünde bu kitaptan “*Usulu Hadisi’l-Ezher min Muhtasar ve Şerhihi li’bni Hacer*” olarak söz etmektedir.⁶

¹ Belağatın sözün yerinde olma şartlarını inceleyen dalı.

² Belağat ilminin ifadeyi güzelleştirme usul ve kaidelerinden bahseden dalı

³ Belağat ilminin bir anlamı değişik yollarla ifade etmenin usul ve kaidelerinden bahseden dalı.

⁴ Ömer Pakiç, *Molla Halil es-Si‘irdî ve Tefsirdeki Metodu*, s. 23

⁵ Ömer Pakiç, *Molla Halil es-Si‘irdî ve Tefsirdeki Metodu*, s. 24

⁶ Ş. Fudayl, *Terceme*, vr.47a.

1.2.2.8 Kitabu Ezhari'l-Ğusun min Mekûlâti Erbâbi'l-Fünun

Es-Si'irdî'nin bu eserine de ulaşamadık. Müellifin torununun torunu Şeyh Fudayl bu te'lifin ismini “*Kitabu Ezhari'l-Gusun min Mekûlâti Erbâbi'l-Fünûn ve ma li't-Talibine fihi Karru'l-Uyun*” olarak vermektedir.¹

1.2.2.9. Mahsulü'l-Mevahibi'l-Ahadiye fi'l-Hasaisi ve'ş-Şemali'l- Ahmediye

“Hz. Peygamber (s.a.)'in şemalini geniş bir şekilde izah eden es-Si'irdî'nin bu eseri, 136 varak olup, 74 bölümden meydana gelmektedir.

Müellif önce Hz. Peygamber (s.a.)'in hasaisini vacibler, haramlar ve mubahlar olarak üçe ayırmakta ve ilk elli sayfada bunları izah etmeye çalışmaktadır. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.)'in şemalini ele alan es-Si'irdî, birinci bölümde: ‘Resulullah (s.a.)'in saçını taramasını’; son bölümde ise, ‘nebilerin beşer cinsinden olduğunu ve beşer için söz konusu olan durumların nebiler için de söz konusu olduğunu’ uzun bir şekilde açıklamaktadır. Bölümlerin izahında müellifimizin ayet ve hadislerle çokça müracaat ettiği görülmektedir.

Kitabı istinsah eden müellifin torunu Molla Abdulkahhar, 23 Ramazan Cumartesi 1300/1883'te eserin yazımını bitirdiğini söylemektedir.”²

1.2.2.10. Manzumetun fi Mevlidi'n-Nebi

“Es-Si'irdî'nin ulaşamadığımız bu kitabı, Hz. Peygamber (s.a.)'in doğumunu manzum olarak anlatan bir eserdir.”³

1.2.2.11. El-Manzumetu'z-Zümrüdiyye Nazmu Telhisi'l-Miftah

“Ulaşamadığımız bu eser hakkında yaptığımız şifahi araştırma neticesinde vardığımız sonuç şudur: Hatib Dımışki'nin belağatla ilgili ‘*Telhisu'l-Miftah*’ isimli eseri, Allame Siracüddin Sekkaki (v.626/1229)'nin ‘*Miftahu'l-Ulum*’ isimli te'lifinin hulasası olup asıl adı ‘*Telhisu'l-Miftah fi'l-Ma'âni ve'l-Beyan*’dır. Sadüddin Teftezani önce ‘*Telhisu l-Miftah*’ üzerine ‘*Mutavvel*’ isminde bir şerh, daha sonra ‘*Mutavvel*’e medreselerde okutulan ‘*Muhtasar*’ isminde bir şerh daha yazmıştır. es-Si'irdî'nin ulaşamadığımız bu eseri, ‘*Telhisu'l-Miftah*’ın nazım haline getirilmiş şeklidir.”⁴

¹ Ş. Fudayl, Terceme, vr. 47a.

² Ömer Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, s. 26.

³ Ömer Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, s. 27.

⁴ Ömer Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, s. 27.

1.2.2.12. Minhacu’s-Sünneti’s-Seniyye fi Adabi Suluki’s-Sofiyye

Yaklaşık bin beyitten meydana gelen bu eserde es-Si‘irdî, sünnete göre sofinin sülûk metodunu izah etmeye çalışmaktadır.

Müellif, sıra ile sünnete tabi olma ve tasavvuf, zühd hayatı, ahiret için çalışmaya teşvik, tevekkül, halktan uzaklaşp hakka yönelme, kalp hastalıkları, ucb, kibir, riya, hased, yemek âdâbı, alemler tanıma vb. konular üzerinde durmaktadır.

Son sayfada kitabın, Seyyid Muhammed b. Seyyid Hasan el- Findikî tarafından 1340/1921’de istinsah edildiği belirtilmektedir.”¹

1.2.2.13. Muhtasarü Şerhi’s-Sudur fi Şerhi’l-Mevti ve Ahvali’l-Kubur

Müellifin ulaşamadığımız bu eseri, es-Suyuti’nin “*Şerhu’s-Sudur fi Şerh’l-Mevti ve Ahvali’l-Kubûr*” isimli eserinin kısaltılmış şeklidir.²

1.2.2.14. Mulahhasu’l-Kavati’ ve’z-Zevacir fima Tekelleme ala’s-Sağair ve’l-Kebair

İslam âlimlerinin büyük ve küçük günahlar hakkındaki caydırıcı sözlerini ihtiva eden bu esere de maalesef ulaşamadık.³

1.2.2.15. Nebzetü Mevahibi’l-Ledunniye fi’ş-Şatahati ve’l-Vahdeti’z-Zatiyye

Es-Si‘irdî’nin hayatını anlatan matbu bütün kaynaklarda bu eserin ismi “*Nebzetün mine’l-Mevahibi’l-Medeniyye...*” olarak geçmektedir.⁴ Kanaatimizce doğru isim, beşinci göbekten müellifin torunu Şeyh Fudayl’ın ifade ettiği ve bizim de kullandığımız “*Nebzetü Mevahibi’l-Ledunniye fi’ş-Şatahati ve’l-Vahdeti’z-Zatiyye*”dir.⁵ Esere ulaşmamakla beraber isminden tasavvuf hakkında yazılmış bir kitap olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.2.16. Nehcü’l-Enam (I)

Manzum olan bu eser, akaid, siyer, ahlak, âdâb ve tasavvuf gibi konularda özet bilgi ihtiva etmektedir. Elimizde bulunan nüsha 18 sayfa ve 323 beyitten oluşmaktadır. Eserin son sayfasında 1363/1947 tarihi olarak

¹ Ömer Pakış, *Molla Halil es-Si‘irdî ve Tefsirdeki Metodu*, s. 28.

² Ş. Fudayl, Terceme, vr. 47a.

³ Ş. Fudayl, Terceme, vr. 47a.

⁴ Bkz. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 38.

⁵ Ş. Fudayl, vr. 47a.

yer almaktadır. Ayrıca kitabın kapağında müellifin nisbeti es-Si'irdî yerine *el-Es'erdî* olarak verilmektedir.¹

Zeynelabidin Amidi, *Sa'dul-İslam bi Şerhi Nehcu'l-Enam* isimli bir çalışma ile kitabı izah etmeye çalışmış ve el yazısının tıpkıbasımıyla eserini yayınlamıştır.²

1.2.2.17. Nehcü'l-Enam (II)

Aynı ismi taşıyan bu ikinci eser konu itibarıyla Arapça nüshasına göre daha özettir. Kürtçe/Kurmanci yazılan eser 271 beyitten meydana gelmiş olup 22 bölüme ayrılmıştır. Müellif birinci bölümde farz-ı ayn'ları,³ son bölümde ise namaz adabını⁴ işlemektedir.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla esere Ahmed Hilmi el-Koğî tarafından yine Kürtçe/Kurmancî *Rehber-i Avam adlı* bir şerh yazılmış ve aynı şahsın hattıyla tıpkıbasım olarak neşredilmiştir.

Kanaatimizce Kürtçe/Kurmancî yazılan ve daha özet olan bu eser küçük talebelere ve halka yönelik olarak kaleme alınmıştır. Bu ikinci eser öncekinden farklı olarak bölümlere ayrılmıştır. Bu başlıkların müellif tarafından konulduğu kesin olmamakla beraber müstensih tarafından konulmuş olması da muhtemeldir.

Ayrıca eser, Tahir Geylani (Doğru) tarafından manzum olarak Osmanlıca'ya tercüme edilmiş ve Abdulvahap Yıldız ile Ahmet Dalar tarafından latinize edilerek neşredilmiştir.⁵

Çalışmamızın ana omurgasını oluşturması bakımından her iki Nehcu'l-Enam'da ortak olarak göze çarpan konular şu şekilde özetlenebilir:

a. İman ve İslam alanında bilinmesi ve yapılması zorunlu olan farz-ı ayn mesabesindeki bilgilerle kitaba başlanmış ve İslam'ın şartları ile imanın rükünlerine dikkat çekilen bu ilk kısım on beyit kadar bir bölümden ibarettir.⁶

b. Müteakip iki bölümde ilahî sıfatlar konusu 20 beyit ile kaleme alınmıştır.⁷

c. Ardından melek¹ ve nübüvvet² konusu işlenmiş ve nübüvvet konusundan hemen sonra Hz. Peygamber'in şemailine yer verilmiştir.³

¹ *es-Si'irdî, Nehcü'l-Enam (I)* (Şahsi kütüphanemizde mevcuttur.)

² Bkz. Zeynelabidin Amidi, *Sa'du'l-İslam bi Şerhi Nehcu'l-Enam*, Diyarbakır, 1992.

³ *es-Si'irdî, Nehcü'l-Enam (II)*, s. 2.

⁴ *es-Si'irdî, Nehcü'l-Enam (II)*, s. 32.

⁵ Bkz. Tahir Geylani (DOĞRU), *Hallu'l-Meram Terceme-i Nehcul-Enam*, Bursa, 1992. (Abdulvahap Yıldız-Ahmet Dalas neşri)

⁶ Ahmed Koğî, *Rehber-i Avam*, İhsan Yayınları, İstanbul, s. 2. (Bu eser, bundan sonra "Koğî, *Rehber*" şeklinde kısaltılacaktır.)

⁷ Koğî, *Rehber*, 6-10.

d. Miraç⁴ ve rüyetullah⁵ konusunun akabinde tafdil⁶ konusuna geniş yer verilmiştir. (15 beyit)

e. Peygamberlerin sayısı konusuna kısaca değinildikten sonra “Duanın Etkisi”⁷ şeklinde bir bölüm işlenmiştir.

f. İmamet⁸ bahsine kısaca değinildikten sonra irade⁹ konusu ele alınmıştır.

g. Kıyamet alametleri¹⁰, Kabir suali ve Kıyamet sahnelerine¹¹ değinildikten sonra amelî mezhepler ile ilgili uzun bir bahis ele alınmıştır.¹²

h. Bu temel konulardan sonra, Allah Yolunda İlim Öğrenme,¹³ Bedendeki Temel Yedi Organın Görevleri,¹⁴ Yemek Adabı¹⁵, Giyinme Adabı¹⁶ ve Namaz Kılma Adabı¹⁷ gibi konularla kitap sonlandırılmıştır.

1.2.2.18. Risaletün fi İlmi'l-Mantık

Es-Si'irdî'nin mantık ilmi hakkında yazdığı 37 sayfalık bir risaledir.

Müellif mantık ilminin tarifini ve faydasını izah ettikten sonra, mantık ilmini dokuz baba ayırmakta ve İsağûci'den başlamak üzere bunları açıklamaktadır.¹⁸ İçeriğinden medrese öğrencilerine yönelik olarak te'lif edildiği anlaşılan bu eser, “muğalata” bölümü ile son bulmaktadır.¹⁹ Bu risaleye Sadrettin Yüksel tarafından bir şerh yazılmıştır.

1.2.2.19. Risaletün fi'l-Mecaz ve'l-İsti'are

15 sayfadan meydana gelen bu risalede es-Si'irdî, İslam âlimlerinin isti'âre ilminde birçok eser te'lif ettiklerini, fakat bu eserlerin ibarelerinin

¹ Koğî, *Rehber*, 10.

² Koğî, *Rehber*, 11.

³ Koğî, *Rehber*, 13.

⁴ Koğî, *Rehber*, 14.

⁵ Koğî, *Rehber*, 15.

⁶ Koğî, *Rehber*, 15.

⁷ Koğî, *Rehber*, 21.

⁸ Koğî, *Rehber*, 22.

⁹ Koğî, *Rehber*, 23.

¹⁰ Koğî, *Rehber*, 26.

¹¹ Koğî, *Rehber*, 28.

¹² Koğî, *Rehber*, 35-57.

¹³ Koğî, *Rehber*, 58.

¹⁴ Koğî, *Rehber*, 60.

¹⁵ Koğî, *Rehber*, 64.

¹⁶ Koğî, *Rehber*, 72.

¹⁷ Koğî, *Rehber*, 72.

¹⁸ *es-Si'irdî, Risale fi'l-Mantık*, s. 2 (Şahsî kütüphanemizde mevcuttur. MCG).

¹⁹ Bkz. *es-Si'irdî, Risale fi'l-Mantık*, s. 35.

çok uzun ve düzensiz olması nedeniyle kendisinin bu konuda mutakaddim ve mutaahhir âlimlerin kitaplarının özetini içeren mücmel ve düzenli bir risale yazmak istediğini belirtmektedir.

Risalesini üç bölüme ayıran es-Si‘irdî, birinci bölümde isti‘arenin kısımlarını, ikinci bölümde kinayeyi, üçüncü bölümde ise isti‘areyi kinayeye dönüştüren karineyi izah etmektedir.¹

1.2.2.20. Risaetün fi’l-Vad‘

“Vad‘ ilmi hakkında yazdığı altı sayfalık bu risalede müellif, son derece kısa ve öz ifadelerle vad‘ ilminin ana konularını açıklamaya çalışmaktadır.”²

1.2.2.21. Risaletün Manzumetun fi İlmi Âdâbi’l-Bahsi ve’l-Münazara

Es-Si‘irdî’nin münazara ilmi hakkında manzum olarak yazdığı on bir sayfalık bir risaledir. Molla Salih el-Ğursi tarafından üzerine şerh yazılan nüshada eserin ismi ‘*El-Habiye*’ olarak verilmiştir.³

1.2.2.22. Risaletün Sağiratün fi’l-Ma‘fuvvat

Otuz sekiz bölümden meydana gelen on bir sayfalık bu risalede müellif namaza engel teşkil etmeyen hafif necasetler hakkında güzel açıklamalarda bulunmaktadır. Daha sonra Molla Hüseyin el-Cezeri tarafından bu risaleye “*Fethu’l-Celil*” isminde uzun sayılabilecek bir şerh yazılmış ve Ahmed Hilmi el-Koğî’nin hattıyla 127 sayfa olarak tıpkıbasım şeklinde neşredilmiştir.⁴

1.2.2.23. Şerhun ala Kasideti’l-Hemziyye

Esere ulaşamamakla beraber es-Si‘irdî’nin hayat ve eserleri hakkında bilgi veren bütün kaynaklarda kitabın ismi bu şekilde geçmektedir.⁵

1.2.2.24. Şerhun alâ Manzumeti’ş-Şatibi fi’t-Tecvid

“Müellifin, el-Kasım Muhammed b. Fire eş-Şatibi (v. 590/1193)’nin ‘*Hırzu’l-Eman*’ isimli eserine yazdığı 180 varaklık bir şerhtir.

Es-Si‘irdî daha önce tecvid ilmi konusunda İbnu’l-Cezeri’nin ‘*Mukaddime*’sinin esaslarını içeren manzum bir kitap yazdığını, fakat ilim

¹ Ömer Pakiș, *Molla Halil es-Si‘irdî ve Tefsirdeki Metodu*, s. 31.

² Ömer Pakiș, *Molla Halil es-Si‘irdî ve Tefsirdeki Metodu*, s. 32.

³ *es-Si‘irdî, el-Habiye* (Şahsi kütüphanemizde mevcuttur. MCG).

⁴ Bkz. Molla Hüseyin el-Cezeri, *Fethu’l-Celil ala Metni’l-Ma‘fuvvat*.

⁵ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 38.

talebelerine bir hizmet ve ahiret için de bir azık olması umuduyla eş-Şatibi'nin *'Hırzu'l-Emani'* isimli manzum eserine ne usandıracak kadar uzun; ne de istifadeyi zorlaştıracak kadar kısa bir şerh yazmak istediğini belirtmektedir. Kitabın metin kısmı (*Hırzu'l-Emani*) kırmızı mürekkeple, şerh kısmı ise siyah mürekkeple yazılmıştır.

Kitabın en son kısmında, müellifin torununun torunu Şeyh Fudayl elimizde bulunan nüshayı dedesi Molla Abdulkahhar'ın yazdığı nüshadan 1396/1976'da istinsah ettiğini belirtmektedir.”¹

1.2.2.25. Te'sisu Kavaidi'l-Akaid ala ma Senehe min Ehli'z-Zahir ve'l-Batın mine'l-Avaid

Es-Si'irdî'nin Kalam ilmi hakkında yazdığı doksan beş varaklık gayet ciddi bir çalışmadır.

Müellif, ilk dört varakta itikadi mezhepler hakkında bilgi vermektedir.² Daha sonra, Kalam ilminin temelini muhdesatın varlığından hareketle Allah'ın varlığını ispat etmeye dayandığını belirten müellif, Nesefi'nin yaptığı gibi³ kendisinin de birinci bölümde, “a'yan, a'raz, ilim” bahsini incelemeyi uygun gördüğünü ifade etmektedir.⁴

1.2.2.26. Zubdetu ma fi Fetâva'l-Hadis

Bu esere ulaşamadık. Ancak eserin ismini sözünü ettiğimiz kitabında “Zubdetu ma fi Fetava'l-Hadis fi'l-Ecvibe ve'l-İ'tina bi Nahvi'l-Fadli ve't-Tafdil ve Umurın leyse li Ehadin anha Ğina” şeklinde veren Şeyh Fudayl'ın bu notundan⁵ kitabın İbn Hacer el- Heytemi'nin “El-Fetava'l-Hadisiyye” isimli eseri üzerine yapılmış bir çalışma olabileceği kanaatine vardık.

“Ömer Atalay *“Siirt Tarihi”* isimli eserinde es-Si'irdî'nin isimlerini verdiğimiz bu eserlerinin dışında *“Tabakatı'r-Rical”* ile ilgili bir eserinin daha olduğunu söylemektedir.”⁶

¹ Ömer Pakış, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, s. 33

² es-Si'irdî, *Te'sisu Kavaidi'l-Akaid ala ma Senehe min Ehli'z-Zahşir ve'l-Batın mine'l-Avaid*, vr.1a (Şalisi kütüphanemizde mevcuttur).

³ Bkz. Necmuddin Ebu Hafs Ömer b. Muhammed en-Nesefi, *Metnu'l-Akaid*, İstanbul,1973, s. 202.

⁴ *es-Si'irdî, Te'sis*, vr. 4b.

⁵ Ş. Fudayl, Terceme, vr. 47a.

⁶ Ömer Pakış, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, s. 36.

2. Tekfir Problemi

2.1. Tekfir Problemine Genel Bir Bakış

Sözlükte “örtmek, gizlemek; nankörlük etmek” anlamındaki küfr (küfrân) kökünden türeyen tekfir “küfre nisbet etmek, mümin diye bilinen bir kişi hakkında kâfir hükmü vermek” demektir. Aynı kökten gelen ikfâr da bu mânada kullanılır.¹

Tekfir kelimesi, kök mânası çerçevesinde Kur’an’da ve hadislerde “günahları örtmek, bağışlamak” anlamında geçer.² Terim olarak Allah’tan vahiy yoluyla gelip Peygamber’in tebliğ ettiği kesinlikle bilinen dinî bir esası inkâr eden kimsenin kâfirliğine hükmetmeyi ifade eder.³

İman ile küfür arasındaki sınırı belirleyen bu konu, iman dairesinden çıkış yönüyle Kelam İlminin; dinden çıkana uygulanacak müeyyide bakımından da Fıkhın kapsamı içerisinde yer alır.⁴

Medine Döneminde İslam toplumu içerisinde münafıkların varlığı bilindiği halde Hz. Peygamberin belirli şahıs veya grupları tekfir ettiğine rastlamıyoruz. O’nun yaptığı sadece belli vasıfları taşıyanları; yani bazı insan tiplerini tekfir ettiği söylenebilir.⁵

Buna göre Hz. Peygamber, Müslüman olduğunu ve inandığını ileri süren hiç kimseye: “Hayır! Sen Müslüman değilsin” şeklinde seslenmemiştir. Kuşkusuz bu bir “İslamlaştırma” siyaseti olarak önemli bir tedbirdir. Kaybetmeyi değil, kazanmayı hedefleyen bir stratejidir.

İslam dünyasında ilk tekfir hareketini başlatanların Hariciler olduğunu biliyoruz. Çünkü onlara göre büyük günah işleyen kafir olur ve öldürülmesi gerekir. Hatta Hariciler, aralarında Sıffin savaşı meydana gelen Hz. Ali ile Muaviye’nin her ikisini tekfir etmişlerdir.⁶

İfrat ve tefritten uzak bir yol izleyen ehl-i sünnet uleması nebevi çizgiyi takip etmiş ve uluorta tekfirden şiddetle kaçınmıştır.

2.2. Molla Halil’in Tekfir’e Bakışı

Molla Halil, Tekfir konusunda Ehli Sünnet’in genel çizgisini izler. Öncelikle Maturidi ve Eş’ari’nin hak üzere olduklarını kabul etmeyi bir itikad ilkesi olarak ortaya koyar ve der ki:

على الحق أيضا قل إماما العقيدة أي الماتريدي الأشعري ذو الدراية

¹ Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, “kfr” md.; Lisânü’l-Arab, “kfr” md.

² Râgıb, age. aynı madde.

³ Yusuf Şevki Yavuz, “Tekfir”, DİA, 40/351

⁴ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, Ankara, 2014, s. 271.

⁵ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 272.

⁶ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 273.

“İki itikad imamı Maturidi ve Eş’ari’nin hak üzere olduklarını söyleyebiliriz”¹

İki itikad imamını dikkatlere sunması, müellifimizin genelde mezhebi taassuptan uzak olduğunu gösterdiği gibi; özelde, ehl-i sünnet ısrarını da ortaya koymaktadır.

Bu konudaki açıklamalarına ehl-i sünnetin hak üzere olan tek grup olduğunu, yetmiş üç fırka rivayetine dayanarak kanaatini izhar eder ve şöyle devam eder:

وما قد حكيها من أصول حقيقة ومن دونها اثنان وسبعون فرية

“Onların beyan ettikleri hususlar hakikattir; onların dışındakiler ise yetmiş iki ayrı gruptur.”²

Görüldüğü gibi, fırka-i Naciye olarak sadece ehl-i sünneti kabul etmekle birlikte; aşağıda açıklanacağı üzere diğer grupları da tekfirden kaçınmaktadır.

Sonraki beyitte ise bu inanç üzere olmayanın yanlış yolda olduğunu kesin bir dille belirtir:

ومن لم يكن من أهل هاتا العقيدة فمن أهل طغيان فساد وبدعة

“Bu akide ve inanç üzere olmayan kimse, sapıklık, fitne ve bidat taraftarıdır.”³

Buradaki tenkidini de bidat ve fesat ile sınırlı tutan Molla Halil, tekfirden sakınmaya dikkat çeker; her şeye rağmen yine de tekfirden kaçınmak gerektiğini ve kimseyi küfürle itham etmemenin lüzumunu ısrarla belirtir:

ولكننا لا نفتي أصلا بكفرهم إذا لم نر التصريح منهم بغيهم

“Ancak biz, açık bir inkâr beyanını onlardan görmediğimiz sürece onları tekfir etmeyiz; kâfir olduklarına fetva vermeyiz.”⁴

Kuşkusuz, küfür ve inkârını açıkça dile getiren kimseyi zorla dine sokma gibi bir görevimiz yoktur. Küfür ve inkârcılığı ile övünen kimsenin dinden çıkıp mürted olduğu izahtan vabestedir.

2.3. Molla Halil’e Göre Tekfir’in Tehlikeleri

Ehl-i Sünnet’in genel yaklaşımını benimseyen Molla Halil, haksız yere delilsiz yapılan tekfir’in sonucu ve tehlikelerine şöyle dikkat çeker:

¹ *es-Si ‘irdî, Nehcu’l-enam (I), 9.*

² *es-Si ‘irdî, Nehcu’l-enam (I), 9.*

³ *es-Si ‘irdî, Nehcu’l-enam (I), 10.*

⁴ *es-Si ‘irdî, Nehcu’l-enam (I), 10.*

فمن يفت بكفر البريين كافر كمن يرتضي بالقلب عن كفر كافر

“Küfürle kesin ilgisi olmayanları tekfir eden kafir olur. Küfre kalben rıza gösteren de kâfir olur.”¹

Bu yüzden tekfir konusunda çok titiz ve dikkatli olmak gerekir. Bize hiçbir yararı olmayan tekfir olayını alışkanlık haline getirmenin tehlikeleri ortadadır.

Söz konuyu tehlikeye dikkat çektikten sonra, insanı dinden çıkararak farklı bazı noktaları açıklar ve ehl-i imana genel bir takım uyarılarda bulunur:

وبالكفر لا ترض وبادر بسرعة إلى طالب الإسلام عن صدق نية

“Küfre razı olma, sür’atle İslam’a sarıl; niyetini halis tut.”²
Küfür ve inkârda geçirilecek her dakika zarar ve ziyandır.

ولا تدعي دعوى الربوية أبد ولا رفع تكليف ولا تلعن أحد

“İlahlık iddiasında bulunma; sorumluluktan kurtulduğunu ileri sürme; özellikle kimseyi lanetleme.”³

Nefis ve şeytanın görevi insanı aldatmak ve kendisini beğendirmektir. Kendini abid gören bir kısım cahiller, belli bir süre sonra artık ibadete ihtiyacının kalmadığı zannına kapılabilir; üzerindeki teklif ve sorumluluğun kalktığını düşünebilir. Bütün bunlar nefsin hileleridir.

Lanetlemeyi genel bir alışkanlık haline getirmeme gerektiğini ilkesel olarak belirttikten sonra, bazı istisnalara dikkat çekmeyi de ihmal etmez:

خصوصا وأما بالعموم فقد أتى كما لعنة الله على الظالمين فتي

“Özel olarak kimseyi lanetleme ancak genel olarak lanetlenenler hariç; mesela. Allah’ın laneti zalimlerin üzerine olsun.”⁴

Yukarıda, Hz. Peygamber’in kişileri değil; belli vasıfları tekfir ettiğini ifade ettik. Lanetleme konusu da kişilere değil vasıflara yapılır.

Müellif, imanı tehlikeye atan farklı bazı konuları da şöylece vurgular:

كذا لا تلتخ مسجدا بالنجاسة ولا مصحفا عمدا أيا ذاللدراية

¹ *es-Si ‘irdî, Nehcu’l-enam (I), 10.*

² *es-Si ‘irdî, Nehcu’l-enam (I), 10.*

³ *es-Si ‘irdî, Nehcu’l-enam (I), 10.*

⁴ *es-Si ‘irdî, Nehcu’l-enam (I), 10.*

“Hiçbir zaman mescidi pislikle/necasetle sıvama; Mushaf yapraklarını da bu şekilde kirletme, ey akıl sahibi!”¹

Yukarıda sayılan hususlarının tamamının kişiyi kâfir yaptığını; bu yüzden onlardan uzak durmak gerektiğini belirtir:

فهاتا أمور توجب الكفر كلها ومن دونها أشياء لا منتهى لها

“Bütün bunlar, küfrü netice veren hususlardır; ve bunların dışında saymakla bitmeyen başka pek çok husus vardır.”²

Sonuç

18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Molla Halil es-Si‘irdî’nin hayatını, eserlerini ve ilmî şahsiyetini tespit etmeye gayret ettiğimiz bu kısa çalışmanın sonucunda müellifimizin çok velûd olduğu kanaatine varılmıştır. Sadece bir-iki alanla ilgilenmeyi yetersiz görmüş ve kendi döneminde yaygın olan ve olmayan pek çok ilimde eserler kaleme almayı başarmıştır.

Başta temel Kur’an ilimleri olmak üzere Tefsir, Hadis, Kelam, Tasavvuf, Münazara, Mantık, Nahiv, Sarf, Edep ve Âdâp gibi çok fark alanlarda eser yazmıştır.

Tekfir konusunun detaylarına girmeden sadece müellifimizin söz konusu problem ile ilgili görüşlerini Nehcü’l-Enam adlı eseri ile sınırlı tutarak anlamaya çalıştığımızda es-Si‘irdî’nin ehl-i sünnet ana çizgisini takip ettiğini görüyoruz. Kafir oldukları kesin olmayan insanları küfürle itham etmenin tehlikeli sonuçlarına dikkat çektiği gibi; dinî değerlere karşı duyarlı olmanın önemini de vurgulamıştır. Örneğin, cami ve mushafı necasetle kirletmenin kişiyi dinden çıkaracağını dile getirmesi dikkat çekicidir.

Molla Halil’in gün yüzüne çıkmamış pek çok eseri araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Kaynakça

Abdulkerim Mukammed bin el-Müderriş, *Ulemauna fi Hidmeti’l-İlmi ve’d-Din*, Daru’l-Hürriyet, Bağdat, 1983.

Abdulkerim Tattan, Muhammed Emin el-Keylani, *Aynu’l-Murid li Şerhi Cevheri’t-Tevhid*, Daru’l-Beşair, Dimeşk, 1415/1994.

Ahmed bin Hanbel, *Müsnedu Ahmed bin Hanbel*, İstanbul, 1992.

¹ es-Si‘irdî, *Nehcu’l-enam* (I), 10.

² es-Si‘irdî, *Nehcu’l-enam* (I), 10.

- Ali El-Kari, *Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber*, Daru'l-Kütubu'l-İlmiyye, Beyrut, tarihsiz.
- Amidi, Zeynelabidin, *Sa'du'l-İslam bi Şerhi Nehcu'l-Enam*, Diyarbakır, 1992.
- el-Bacuri İbrahim, *Cevheru'-Tevhid*, Daru'l-Kütubu'l-İlmiyye, Beyrut, tarihsiz.
- Bilmen Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, Bilmen Yayınları, İstanbul, 1974.
- Buhari Ebu Abdillah Muhammed bin İsmail, *Sahihu'l-Buhari*, İstanbul, 1992.
- Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, 1333-1334.
- el-Cezeri, Molla Hüseyin *Fethu'l-Celil ala Metni'l-Ma'fuvvat*.
- Ebu Davud el-Hafız Süleyman bin Eş'as, *Sünenu Ebi Davud*, İstanbul, 1992.
- Evlilyalar Ansiklopedisi* (heyet), Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1992.
- el-Gazali, Ebu Hamid Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din*, Kahire, 1967.
- Geylani, Tahir (DOĞRU), *Hallu'l-Meram Terceme-i Nehcul-Enam*, Bursa, 1992. (Abdulvahap Yıldız-Ahmet Dalas neşri)
- İrbili Muhammed Emin, *Tenviru'l-Külub*, basım yeri ve tarihi yok.
- İslam Alimleri Ansiklopedisi* (heyet), Türkiye Gazetesi Yay. İstanbul, 1992.
- Kadı İyad, *eş-Şifa*, Dara'l-Kütubu'l-İlmiyye, Beyrut, tarihsiz.
- Kazıcı Ziya, *İslam Müesseseler Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1991.
- el-Koği, Ahmed, *Rehber-i Avam*, İhsan Yayınları, İstanbul, tarihsiz.
- el-Mahalli Celaleddin, *Şerhu Cem'i'l-Cevami* Daru'l-Fikr, Beyrut, 1415/1990.
- M.M.Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- Müslim Ebu'l-Hüseyin bin el-Haccac, *Sahihu Müslim*, İstanbul, 1992.
- Nesefî Ebu Hafs, *Metnu'l-Akaid* Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, 1973.
- Pakiş Ömer, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, İstanbul, 1996.
- "Molla Halil" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXX.
- Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, Beyrut, tarihsiz.
- Sabuni Nureddin, *el-Bidaye fi Usuli'd-Din*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- Saçaklızade Muhammed el-Mereşi, *el-Velediye fi Adabi'l-Bahsi ve'l-Münazara*, Dersaadet Basım ve Dağıtım, İstanbul, tarihsiz.
- Said Havva, *el-Esas fi's-Sünne*, (tercüme: heyet), Aksa Yayınları, İstanbul, 1991.
- Savi Ahmed, *Haşiyetu's-Savi ala'l-Celaleyn*, Mektebetu'r-Reşad, tarihsiz.
- Sevgili, Şeyh Fudayl, *Tercemetu Hali Ceddina'l-A'la Molla Halil es-Si'irdî*, (Yazma Eser) 1400/1980.

es-Si‘irdî,

Nehcü’l-Enam (I)

Nehcü’l-Enam (II)

Risaletün fi İlmi’l-Mantık

Risaletün fi’l-Mecaz ve’l-İsti‘are

Risaletün fi’l-Vad’.

Rîsaletün Manzumetün fi İlmi Adabi’l-Bahsi ve’l-Münazara

Risaletün Sağiratün fi’l-Ma‘fuvvat

Te’sisu Kavaidi’l-Akaid ala ma Senehe min Ehli’z-Zahir ve’l-Batın mine’l-Avaid

Topaloğlu, Bekir, *Kelama Giriş*, Ankara, 2014.

Yavuz, Yusuf Şevki, “*Tekfir*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2013.

ez-Zirikli, Hayrettin, *el-Â‘lam*, Beyrut, 1993.